

crkva u svijetu

PRINOSI

TEOLOGIJA OSOBNOSTI U MUSILOVU ROMANU

»ČOVJEK BEZ SVOJSTAVA«

Ivan Pederin

Ulrich, glavni lik u romanu Roberta Musila *Čovjek bez svojstava* (*Der Mann ohne Eigenschaften*), unaprijed kratko ČbS) jest sam pisac.¹ ČbS je monološki roman pa možemo podsjetiti na Musilovu ličnost. Robert Musil bio je čovjek šutljiv, nepristupačan, kritičan. Uvijek lijepo odjeven, odavao je svojim vladanjem nekakvu mješavinu austrijskog časnika kavalirskog držanja i učenjaka što je djelovalo neobično.² Živio je u osjećaju straha da će se izgubiti u masi, nije imao uspjeha i nije za života bio priznat pisac, ali zbog toga nije patio od kompleksa manje vrijednosti niti se trudio da ostvari svoj utjecaj.³ Tako i Ulrich, glavni junak u ČbS, ne djeluje kao »predsjednik« skupa junakâ koji diskutiraju; on je šutljiv, distanciran, umije aktivno slušati, ostavlja dojam šutnjom. U literaturi je opisivao kao rasap individualnog junaka ili neponovljivog karaktera,⁴ nešto poput Ahilesa, junaka u raspremi.⁵ Njegov se identitet nalazi u njegovom odbijanju stvarnosti.⁶ Gledajući struk-

¹ Karl Dinklage, *Musils Definition des Mannes ohne Eigenschaften und das Ende seines Romans, u Robert Musil, Studien zu seinem Werk*, Im Auftrage der Vereinigung Robert-Musil-Archiv, Klagenfurt, hrsg. v. Karl Dinklage zusammen mit Elisabeth Albertsen und Carl Corino, Rowohlt, 1970. str. 112. Helmut Gumtau, *Robert Musil*, Berlin, 1967, str. 11.

² Fritz Wotruba, *Erinnerungen an Musil*, u *Robert Musil, Leben, Werk, Wirkung*, hrsg. im Auftrage des Landes Kärnten und der Stadt Klagenfurt von Karl Dinklage, Beč, 1960, str. 403.

³ Karl Otten Eindrücke von Robert Musil, *ibid.*, str. 358–372.

⁴ Wolfg. Freese, *Verinnerte Wirklichkeit*. Zur epischen Funktion der Liebe im »Mann ohne Eigenschaften«, djelo iz bilj. 1, str. 107.

⁵ Ulrich Schelling, *Das analogische Denken bei Robert Musil*, *ibid.*, str. 172.

⁶ Werner Graf, *Der Erfahrungsbegriff in Robert Musils Roman »Der Mann ohne Eigenschaften«*, dis. Berlin, 1978, str. 6.

turalno Ulrich nije načelo romana, karakter koji je kao glavni lik važniji, više karakterističan, koji svojim razvojem ispunja radnju romana kao Rudjin u Turgenjeva ili Ivica Kičmanović u Ante Kovačića; on je tek načelo sjedinjavanja,⁷ ne zbivanja romana, jer se u ČbS ništa ne događa.

Ulrich objedinjuje misao romana, u kojemu se izriču mnoge misli i nazori; on je prototip esejističkog čovjeka kojeg od filozofa dijele unutrašnje inhibicije i odbojnosti prema sistemu.⁸ On je potencijalni čovjek koji eksperimentira sa životom, tražitelj istine koji se uvijek nalazi na putu, ali nikad ne stiže k cilju. Njegova svijest je poput velikog i šupljeg zrcala u kojem se odražavaju tendencije doba. Ulrich bježi u svoje misli, ostaje na pola puta između misli i osjećaja što ostavlja dojam bezizglednosti u dijalozima; zbog toga je središnji lik.⁹ Ulrich je dakle čovjek koji kao Hamlet boluje od inhibirane osobnosti bez odluke da djeluje, on bježi od identiteta.¹⁰ Kao takav blizak je »suvišnom čovjeku«; kod njega preteže dezertiranje iz društva. Turgenjevljev »suvišni čovjek« povlači se iz društva čiji moral i ustrojstvo osuđuje ili u nj sumnja, jer ga osuđuje i u nj sumnja. Ulrichovo povlačenje izraz je pesimizma osobnosti, nevjere u budućnost u čemu se on bliži Raskolnikovu i Ivanu Karamazovu, pa njegova duhovnost vodi prema postojanju bez težišta.¹¹ Situacija romana odražava njegove misli koje nemaju čvrstoću uvjerenja.¹² Lik kao Ulrich izražava krizu individualnosti koja se više ne može ostvariti,¹³ pa pojam »bez svojstava« znači zapravo »bez određenog društvenog identiteta«,¹⁴ tako Ulrich upija u sebe, ne društvo, već svijest suvremenog društva.¹⁵

Musil uvodi Ulricha u roman tako da ga prikazuje u malom dvorcu koji je on iznajmio. To je lovački ili ljubavni dvorac prošlih vremena, lukovi su mu iz XVII. st., perivoj i drugi kat iz XVIII., pročelje je obnovljeno u XIX st. Ulrichov dom je metaforizacija njegova karaktera, Musil izbjegava fiksiranje u stanovito razdoblje, ali se ipak jasno obraća prošlosti kao vrijednosti. Ulrich stoji na prozoru tog dvorca i broji sa satom u ruci automobile, tramvaje i lice pješaka, sjeti se bes-

⁷ Wilh. Grenzmann, »Der Mann ohne Eigenschaften«, Zur Problematik der Romangestalt, djelo iz bilj. 2, str. 58, 60.

⁸ Dieter Bachmann, *Essay und Essayismus*, Berlin—Köln—Mainz, 1969, str. 159.

⁹ Werner Hoffmeister, *Studien zur erlebten Rede bei Thomas Mann und Robert Musil*, London—The Hague—Paris, 1965, str. 90, 110.

¹⁰ David S. Luft, *Robert Musil and the Crisis of European Culture 1800—1942*, Berkeley—Los Angeles—London, 1980, str. 228.

¹¹ Hajo Bernett, *Musils Deutung des Sports*, djelo iz bilj. 2, str. 146.

¹² Bernd-Rüdiger Hüppauf, *Von sozialer Utopie zur Mystik, Zu Robert Musils »Der Mann ohne Eigenschaften«*, München, 1971, str. 25.

¹³ Gerd Müller, *Dichtung und Wissenschaft, Studien zu Robert Musils Romanen »Die Verwirrungen des Zöglings Törless« und »Der Mann ohne Eigenschaften«*, Uppsala, 1971, str. 52, 115.

¹⁴ Barbara F. Hyams, *Was ist »säkularisierte Mystik« bei Musil?*, u Uwe Baur und Elisabet Castex, hrsg. Robert Musil, *Untersuchungen*, Athäneum, Königstein, 1980, str. 85.

¹⁵ A. Karelski, *Die Utopie Robert Musils, Kunst und Literatur*, X, 1981, str. 1044.

mislenosti i... tada neprimjetno uskače pisac koji dopunjuje Ulrichov smješak i dodaje da bi mjerenje svih napora čovjeka da se snađe u ulici suvremenog grada bilo nešto poput napora diva Atlasa da nosi svod svijeta. Prema tome golem je danas posao čovjeka koji uopće ništa ne radi (str. 12).¹⁶ Dojam zdvojnosti pojačava slika uma malograđanina koji se na slijedećoj stranici romana nada kolektivnom mravljji racionaliziranom junaštvu. To je dakle svijet kojem Ulrich suprotstavlja prošlost u ahistorijskom obliku, kao ideju zatvara se u vlastitu aktivnu pasivnost. Ova kronološki nedefinirana povijest nije za Ulricha idealno doba, kad je hrabrost bila čudoredna hrabrost, snaga čvrstoća uvjerenja, jer su trkači konj ili boksački prvak imali prednost pred velikim duhom po tome što je njihov rezultat bio bolje mjerljiv (45). No poslije ovog ironičkog uspostavljanja odnosa među disparatnim pojmovima¹⁷ Ulrich na slijedećoj stranici razmišlja riječima za koje se ne zna jesu li njegove ili autorove i nalazi da je znanost stvorila pojam trijezne znanstvene snage kojom je obezvrijedila stare metafizičke i čudorene vrijednosti ljudskog roda. Ovo odbacivanje suvremenosti nije kronološki fiksirano i nema političku obrazloženost, Musil je bio apolitičan, nije se istakao ni kao socijalist, ni kao antifašist, a ni kao građanski demokrat. Demokratizam je za nj bila vlast nad maloljetnim ljudima, demokracija nije vlast naroda već vlast djelomičnih organizacija pa američka demokracija pokazuje simptome raspadanja.¹⁸ Važnije je da se ovim kod Musila pojavio vjerski obzor koji se probudio u ekspresionizmu s pojavom teoloških pitanja,¹⁹ pa se književnost sada bliži religioznosti kao borba za postizanje čudorednog stanja.²⁰ Musil završava Ulrichovu misao nietzscheovskom nadom da će doći dan kad će se rasa duhovnih osvajača spustiti u plodne doline duša.

Prosvjetiteljstvo nije dakle Ulrichovo težište, već izvor krize, proces misli je, dok se ne završi, poput kolike moždanih vijuga. Kad se misao izvede, ona više nema osobni karakter; postaje promišljenost, jer je usmjerena prema saopćenju. U procesu misli ne može se razlikovati osobnost od neosobnoga pa mišljenje dovodi pisce do nedoumice te ga oni izbjegavaju (str. 112). Duh je kod čovjeka iskonskiji od svojstava (116). Osobnost je u prošlosti imala više prava. Ljudi su bili kao vlati žita; Bog, građ, vatra, kuga i rat pogađali su ih teže nego danas. Danas osjećaj odgovornosti ne leži u čovjeku, nego u odnosima pa su doživljaji postali nezavisni od čovjeka, ušli su u knjige, izvješća zavoda i društava. Svijet je postao svijetom svojstava bez čovjeka koji kao da više ne može imati privatne doživljaje što je zacijelo posljedica napuštanja

¹⁶ Služio sam se izdanjem Adolfa Frisé kod Rowohlta, 1967. Brojke u zagradama odnose se na stranice.

¹⁷ Christoph Hönig, *Die Dialektik von Ironie und Utopie und ihre Entwicklung in Robert Musils Reflektionen, Ein Beitrag zur Deutung des Romans »Der Mann ohne Eigenschaften«*, dis. Berlin, 1970, str. 45.

¹⁸ Jürgen C. Thöming, *Der optimistische Pessimismus eines passiven Aktivisten*, djelo iz bilj. 1, str. 215—232.

¹⁹ Wolfgang Rothe, *Seinesgleichen geschieht, Musil und die moderne Erzähltradition*, ibid., str. 142.

²⁰ Hertwig Gradischnig, *Das Bild des Dichters bei Robert Musil*, München—Salzburg, 1976, str. 13.

antropocentričnog držanja koje je čovjeka gledalo kao središte universuma pa je ta erozija sada stigla do osobnosti (150). Ovdje se Musil bliži Buberovoj kritici Hegela koji kao sistematičar ne polazi od čovjeka nego od svjetskog razuma i zatamnjuje Kantovo pitanje o samom čovjeku. No vrijeme nije suvremenom čovjeku domovina u onoj mjeri u kojoj je Aristotelova kozmologija bila domovina antičkom čovjeku, a svijet sv. Tome Akvinskog srednjovjekovnom kršćaninu. Hegelovo kozmološko vrijeme nije konkretno čovjekovo vrijeme nego misaono vrijeme koje ne jamči budućnost.²¹

Musilovo odbacivanje suvremenosti shvaćeno je kao odbacivanje suvremenosti ukorijenjene u laičkoj misli humanizma i prosvjetiteljstva. Književnost je za Musila nešto poput vjere bez dogme, čovjek je nepotpun, ali usmjeren prema višem cilju do kojega se dolazi književnim sredstvima.²² Ova svjetovna religioznost ima svakako korijene u romantizmu. Politika i ideologija nisu dakle put spasa za čovjeka jer se obraćaju čovjeku kao kolektivnosti, one ga discipliniraju i postavljaju pred njega zahtjeve akcije. No suvremeni kolektivistički dug ne podnosi genija prema Musilu.²³ Tako pojam života »bez svojstava« postaje bijegom od kolektivističkog duha politike prema personalizmu i osobnosti čovjeka sub specie aeternitatis, dakle čovjeka kojem se obraća Crkva sa sakramentom ispovijedi. Musil ipak nije kršćanski pisac; no on je nikao i književno se razvio u Austriji, a ona je tradicionalno katolička zemlja.

Ulrich nije ni neki tradicionalist, junak koji se bori za svoja uvjerenja nastojeći ih nametnuti drugima, želeći postići da ona postanu vladajuća uvjerenja. On se drži po strani, sklon je nijekanju, spreman je u onome što svi prihvaćaju vidjeti štetu, a braniti nešto zabranjeno. Svoje čudoredno držanje prepušta viteškom osjećaju što vodi muškarce građanskog društva. Svjestan je da njegov životni brod plovi bez kompasa, ali sudbina ga ne tjera, strasti nema, živi protiv samog sebe, iako naizgled bez prisile. Život je za nj laboratorij gdje se ispituju načini kako biti čovjekom. No taj laboratorij funkcionira bez plana, bez šefa i bez teoretičara (151—152). Duh, taj zahtjev da se vezuje i rješava, tjera ga u bezimenost osame velegrada u kojem može opstati a da samoga sebe ne voli. Grad je mjesto u kojemu poroci postaju vrlinama, a vrline porocima, tamo ništa nije čvrsto, nikakav Ego, nikakav poredak, jer se naše spoznaje mogu svakog dana promijeniti. Grad je dakle ono nepoznatljivo i nedefinirano pred kojim Ulrich stoji zaštićen anonimnošću. On odbija dramatičko i tragičko u romanu i time dezekvilibrira romanesknu igru poput gledaoca koji ne vjeruje u svijet što ga motri nego u tehniku njegove dekompozicije.²⁴ Ulrichov odnos prema svijetu prema tome jest odnos prema nepoznatljivoj vrijednosti s bijegom u vlastitu osobnost čija se stabilnost jamči odbijanjem svake akcije. Prihvaća i zaštitu društvene konvencije kao držanja koje zapravo nije nikakvo držanje. U svojoj inhibiranosti Ulrich je filozof, dakle nasilnik

²¹ Martin Buber, *Das Problem des Menschen*, Heidelberg, 1961, str. 45—49.

²² W. Grenzmann, nav. dj., str. 70.

²³ Hartwig Gradischnig, nav. dj., str. 20.

²⁴ R. M. Albérès, *Métamorphose du roman*, Paris, 1972, str. 54, 55, 59.

bez vojske. Jer, velikih je filozofa bilo u doba tiranije, onda su filozofi podjarmili svijet i zatvorili ga u sistem. Razvijene uljudbe i demokracije nisu poznavale velikih filozofa (253). Ulrich kao inhibirani filozof ostaje aktivni pasivist (369), pa njegov svijet bez akcije postaje svijetom bez prošlosti i bez budućnosti. Ulrich odbacuje svaku društvenu funkciju u kojoj će se izreći njegova ličnost, a pasivnošću naglašava svoju osobnost. Na taj način umjetnost kod Musila postaje čuvarom osobnosti i osobne savjesti što je ranije bila vjera. Ulrich je dakle, kako se izrazio sam Musil, religiozan s pretpostavkama bezvjerstva,²⁵ pa mu katolički listovi 1930, kad je izašao prvi svezak ČbS, nisu bili skloni, osim bečkog »Grala«,²⁶ Ali u tom bijegu u vlastitu ličnost krije se nemogućnost da se ta ličnost izrazi i ostvari.²⁷ On je diletant, a diletantizam je jedina mogućnost izraza suvremenog čovjeka koja se ostvarila onda kad je čovjek izgubio vjeru u metafizičke ciljeve; to je čovjek u svijetu bez Boga i svrhe,²⁸ odnos mu je prema vjeri bez dogme i Crkve.²⁹

Proces bijega u vlastitu ličnost odražava Ulrichova incestuozna ljubav sa sestrom Agathom u kojoj ipak nema ničeg lascivnog, a Karl Dinklage smatra da bi predloškom lika Agathe mogla biti Musilova žena Martha, od njega starija 7 godina, koju je on u dnevnicima opisivao kao svoju duhovnu nadopunu.³⁰ Ljubav sa sestrom ima značenje traženja savršenstva. U tome Musil slijedi Goetheovu tradiciju, zaključak njegova romana *Wilhelm Meister*, pa drugi dio *Fausta*. Savršenstvo Musil traži u načelu hermafroditizma (688). Ta ljubav znači samoljublje brata i razvijanje u smjeru jedinstva.³¹ Lik Agathe ostaje u ostakljenoj udaljenosti,³² a njegova ljubav nešto je poput apstraktne jednadžbe,³³ aluzija na djetinjstvo kao na osobit oblik života.³⁴

Pojam androgino hermafroditizma stečevina je kabalističke gnoze prema kojoj je Bog stvorio androgino biće što je kao i on sam posjedovalo duhovnu prirodu, pa je sa androginošću bilo slika i prilika Božja. To biće izgubilo je androgina svojstva grijehom istočnim s kojim je spoznalo svoju tjelesnost i razliku spola. Ti nazori djeluju u renesansi pa Jakob Böhme stvara svoju teoriju androgenosti kao i Pico della Mirandola,

²⁵ Elisabeth Albertsen, *Ratio und »Mysik« im Werk Robert Musils*, München, 1968, dis. str. 40.

²⁶ Hedwig Wiczorek-Mair, *Musils Roman, »Der Mann ohne Eigenschaften« in der zeitgenössischen Kritik* u Uwe Baur und Elisabeth Castex, hrsg. Robert Musil, *Untersuchungen*, Königstein, Athäneum, 1980, str. 12.

²⁷ Gerd Müller, *Dichtung und Wissenschaft, Studien zu Robert Musils Romanen »Die Verwirrungen des Zöglings Törless« und »Der Mann ohne Eigenschaften«*, Uppsala, 1971, str. 115.

²⁸ Rudolf Kassner, *Der Dilettantismus u Die Gesellschaft*, hrsg. von Martin Buber, Frankfurt am Main, 1910, str. 24.

²⁹ W. Rothe, *Seinesgleichen Geschichte, Musil und die moderne Erzähltradition*, djelo iz bilj. 1, str. 143.

³⁰ *Musils Herkunft und Lebensgeschichte*, djelo iz bilj. 2, str. 219.

³¹ Johannes Hösl, *Wirklichkeit und Utopie in Robert Musils »Mann ohne Eigenschaften«*, djelo iz bilj. 1, str. 85, 87.

³² Ulrich Schelling, *Das analogische Denken bei Robert Musil*, *ibid.*, str. 178.

³³ Gerhart Baumann, *Robert Musil, Zur Erkenntnis der Dichtung*, Bern und München, 1965, str. 214.

³⁴ H. Gradischnig, nav. dj., str. 105.

osobito u *Conclusiones Philosophicae Cabalisticæ et Theologicae* (Rim, 1486). God. 1460. susreću se Pico della Mirandola i Johannes Reuchlin koji od tada pokazuje živo zanimanje za kabalistiku pa je 1517. napisao *De Verbo Mirifico*, a onda *De Arte Cabbalistica*. Potom je i Johannes Pistorius 1587. napisao antologiju *Artes Cabbalisticae*. Ta su djela imala ulogu u pietizmu preko Gottfrieda Arnolda i Friedricha Christopha Oetingera. Musil je o tome doznao vjerojatno preko sabranih djela (*Sämtliche Werke*) Franza von Baadera (1851), koji je odbacivao teologiju apostola Pavla i držao da je čovjek vjerojatno želio ostvariti raj na zemlji i proširiti ga na universum. Put Ulricha i Agathe na otok nešt) je kao sumerski raj — otok Dilum, gdje je Bog Ea imao svetu svadbu. Tako je mističko sjedinjavanje braće nešto poput unio mystica s Bogom.³⁵

Sežući tematski za ljubavlju Musil slijedi zapadne tradicije romana pa ljubav Ulricha i Agathe, kao i Tristana i Isolde, nije sjedinjavanje nego oslobađanje od svega vanjskoga, ona je antisocijalna. Incest nije spolno sjedinjenje već lom sa svijetom, njegovim moralom i tjelesnošću koja se traži u oslobođenju od nagona. Ljubav se shvaća kao nadomjestak religije ili komplement društvenoj i političkoj situaciji.³⁶

Agatha vidi svijet kao nešto što nema vlasti nad čovjekom kao što ni čovjek nema vlasti nad svijetom. Sve je kao visoko stablo na kojem se ni list ne miče. Ulrich pak smatra da dobar čovjek neće svijet napraviti boljim, on će se od svijeta odvojiti (763). U stanju savršenosti nema dobra ni zla, postoji tek vjera i sumnja, čvrsta pravila suprotstavljaju se biti morala, a poimanje je strastveno stanje isto kao i istina (797). Savršenstvo je za Ulricha i Agathu nešto slično zahtjevu Evanđelja: osloboditi se svake sebičnosti dok se njihova svijest ne oslobodi i ne otvori do kraja prema ljudima i prema životinjama sve do srastanja osobnosti sa svijetom (801—02). To je stanje smrt kad čovjek dolazi u Božje ruke, a te su ruke kao ljujačka što se lagano ljuđa na vjetru. Smrt je nešto kao veliko umirenje i velik umor koji čovjeka oslobađa svih nastojanja i napora (855), dakle nešto poput budističke nirvane, kako ju je vidio Schopenhauer u *Die Welt als Wille und Vorstellung* (Svijet kao volja i predodžba). Vlastitu dušu Ulrich i Agathe vide kao Novalis, tj. kao zagonetku za samog čovjeka. No odbacivanje zemaljskoga poretka bez vjere u nebeski prirodni jest bijeg od racionalizma (857). Život nikako nije više društvena manifestacija. Ranije su ljudi s brojem posluge i soba kazivali svoj društveni stupanj. Danas je bezoblični život jedini oblik života i mogućnosti života (895). Čovjek je nekoć bio cjelina, ali ga je Bog raspolovio na muškarca i ženu. Danas nitko više ne zna gdje je njegova nekadašnja polovica i nadopuna (903—04). Čežnja za dvojnikom drugog spola prastara je čežnja u čovjeku (905). Tako braća nisu zapravo biološka nego egzistencijalna braća, a njihov

³⁵ Werner Fuld, *Die Quellen zur Konzeption des »anderen Zustandes« in Musils Roman »Der Mann ohne Eigenschaften«*, *Deutsche Vierteljahrschrift*, 50, 1976, Heft 4, str. 664—682.

³⁶ Christiane Zehl-Romero, *Musils »letzte Liebesgeschichte«*, *Deutsche Vierteljahrschrift*, 50, 1976, Heft 4, str. 622—632.

život postaje dosljednim individualizmom.³⁷ Takvo androgino jedinstvo olakšava i oslobađa odnos čovjeka prema okolini pa taj odnos postaje kao odnos blizanaca koji mijenjaju odjeću i tjelesa da ih okolina ne može individualizirati (942). Ličnost nije više gospodarski, politički i ideološki individualizirana ličnost liberalističkog realizma u kojoj čovjek stoji prema društvu sa svojom imovinom, što mu je društvo jamči, već ličnost bliska romantičarskoj ličnosti kojoj san, smrt i ludilo nisu granica već otkrića.³⁸

Ličnost junaka je kod Musila nešto što ne stoji ni u kakvom odnosu prema društvu, državi, politici ili ekonomiji. Ličnost je kao put prema noći u kojoj se gase suprotnosti pa znanje postaje dostupnim s gubitkom sjećanja i nadom da će se zbiti nešto što razum ne može shvatiti (1084—85). Razum je dakle zapreka mističnom oslobođenju ličnosti u genijalnosti, a to je nešto više od ljudskoga (1107), kako Musil shvaća s osloncem na Goethea, Wielanda, Hölderlina i Schleiermachera. S društvom i svijetom vezan je tek niži oblik ljudskosti, a to su apetitivna svojstva koja čovjeka podstrekavaju da djeluje prema svojim uvjerenjima ili razočaranjima. Tim uglavnom animalnim svojstvima svijet zahvaljuje napredak (1147—48). Ličnost se dakle obezvređuje u svojim izvanjskim svojstvima. Tako Ulrich priča Agathi anegdotu s čovjekom koji je nestao u tridesetgodišnjem ratu, ali je prije smrti nekom skitnici ispričao ime i nadimak svoje žene, ime krave, kao i navade susjeda. Skitnica je došao njegovoj ženi, predstavio se kao njezin muž, a ona uopće nije opazila da on nije onaj raniji jer je trebala muža (1154).

Vanjska slika čovjeka ipak nije njegova ličnost. Tu se Ulrich prisjeća čovjeka pod hipnozom koji jede krumpir a uvjeren je da je to jabuka, ili lutke iz djetinjstva, koju dijete to više voli što je ona jednostavnija i dalja ljudskom liku (1156—57). Valja se sjetiti i blizanaca koje nije moguće tjelesno razlikovati, a oni su ipak dvije osobe (1158). Drugim riječima, čovjek je duh vezan s univerzalnim duhom, a ne materijalna opstojnost izražena društveno, politički i racionalno. I upravo je racionalnost okov čovjekove osobnosti. Individualnost i osobnost nisu dakle jedno te isto. Prva se izražava vanjskim svojstvima, druga je tvar duha oslobođena tih svojstava; ona postaje »čovjekom bez svojstava« bliska bogatom mladiću kojeg je Krist pozvao da svoj imetak podijeli siromasima i krene s njim. No književna individualnost junaka realizma u romanu počiva na liberalističkoj ideologiji, ona je izražena njegovim imovnim stanjem, klasnom i ideološkom pripadnošću i kao takva ona se suprotstavlja feudalnoj i polufeudalnoj državi osobito u predožujsko doba. Individualnost čovjeka XX. st. izražena je imovnim stanjem, a prije svega funkcijama koje on obavlja, stupnjem u službi, članstvom u komisijama, funkcijama direktora, predsjednika, nagradama. Iza toga stoji državna vlast, i Musil koji Ulricha oslobađa individualnosti bori se za autonomnost duha i osobnosti, bježi od totalitarne, u njegovo doba nacionalsocijalističke države koja nadzire sve veća i sve šira područja

³⁷ B.-R. Hüppauf, nav. dj., str. 122, 163.

³⁸ Paul Kluckhohn, *Das Ideengut der deutschen Romantik*, Tübingen, ⁵1966, str. 34, 39, 41.

ljudskog života. Odatle njegova dosljedna apolitičnost, njegova skepsa prema svim ideologijama,³⁹ njegovo uvjerenje da uspjeh kod publike znači nedostatnost intelektualnosti, te da pravi pjesnik mora biti usamljeni monologist, inače će širiti nazor na svijet koji nije njegov.⁴⁰ Za razliku od ekspresionista, koji se državi suprotstavljaju buntom i krikom Musil bježi u aktivnu pasivnost tražeći duh u osobnosti svog junaka.

Po svojoj aktivnoj pasivnosti Ulrich je blizak Stavroginu iz Dostojevskijevih *Demoni*. Stavrogin je satanist, što Ulrich nije; no njegovo držanje u romanu je neprestana prezriva šutnja kojom on magnetično svraća pažnju na sebe i izazivlje ljude. Kad ga Šatov, izazvan tom šutnjom, udari po licu Stavrogin oklijeva s izazovom, ne iz straha već iz prezira. Na dvoboju s gnušanjem puca u šibljie umjesto u protivnika. Stavrogin će isto tako s gnušanjem odbiti Verhovenskog koji mu nudi mjesto u nihilistički ideologiziranoj terorističkoj organizaciji. U tom prezrivom povlačenju od svakog angažmana sve jače se ističe Stavroginova osobnost.

No ta aktivna pasivnost bliska je teološkim vrlinama vjere, nade i milosrđa. Tu Agatha navodi Evandjelje i Isusov zahtjev da treba ljubiti svoje neprijatelje, kao što Božje sunce obasjava pravedne i nepravde (1172). Ljepota umjetničkog djela isto je što i ljubav, umjetnost je samo snaga i sposobnost da se ljubav napravi razumljivom drugima (1176). Čudorednost nije ljudsko djelo, ono nam se objavljuje (1180). Ma koliko to stanje savršenstva — *der andere Zustand* — može podsjetiti na Schopenhauerovo viđenje budističke nirvane, pa svako djelovanje za Ulricha nije više rasterećenje i kraj nekog stanja već povratak značenju, to stanje nije egoistično nego je s ljubavlju okrenuto svijetu i bližnjima (1214). Musil je dakle vrlo blizak vjeri koju on ipak ne želi materijalizirati s dogmama.⁴¹ Čovjek je po svojoj prirodi aktivno biće koje treba postojanost misli za svoje djelovanje (1317).

U drugom dijelu nalazi se i vizija raja (1318). Raj je kao i zemlja položen promjenama, no anđelima nedostaje svaka predodžba vremena i prostora, jer u raju nema danā i godinā nego samo promjenā stanja. S obzirom da anđeli nemaju osjećaj vremena, pa ljudi misle iz vremena, a anđeli iz stanja, u tome se sastoji promjena tvari prirodnih predodžbi kod ljudi u duhovne kod anđela. Pokreti tog duhovnog svijeta posljedica su promjenā unutrašnjih stanja. Anđeli nemaju ni osjećaj prostora pa ih Gospodin vodi od zvijezde do zvijezde, sve u duhu, jer su prostori u raju samo vanjska stanja koja anđelima odgovaraju. S obzirom da anđeli nemaju osjećaj za vrijeme, oni imaju drugačiju predodžbu o vječnosti koja za njih nije vrijeme bez kraja već stanje bez kraja odnosno promjene.

Politika i ekonomija dakle ništa ne mogu riješiti, one su izraz čovjekova smisla za prostor i vrijeme. Rješenje čovjekove osobnosti Musil traži u

³⁹ Kurt Bartsch, »Ein nach vorn geöffnetes Reich von unbekannter Grenzen«, *Zur Bedeutung Musils für Ingeborg Bachmanns Literaturauffassung*, djelo iz bilj. 163.

⁴⁰ H. Gradischnig, nav. dj., str. 14, 35, 47.

⁴¹ Elisabeth Albertsen, *Ratio und »Mystik« im Werk Robert Musils*, München, 1968, dls. str. 41.

odnosu čovjeka prema vječnosti, a taj čovjek, Ulrich, s očima uprtim u vječnost, nije u svojoj biti ništa drugo doli homo interior, unutrašnji čovjek apostola Pavla.

Druga vizija raja je scena braće na obali Sredozemlja građena prema uzoru sumerskog otoka Diluma gdje je bog Ea imao svetu svadbu, kako je istakao Werner Fuld u navedenom radu. Oni idu uz obalu da se udalje od hotela, skidaju odjeću sa sebe i priljubljuju se jedan uz drugog. To skidanje nema značenje lascivnosti nego udaljavanja od civilizacije koju zastupa odjeća i hotel. Priljubljivanje znači ostvarenje androgino savršenstva pred veličanstvenošću mora, neba i samoće. Metaforika mora znači obestvarenje zbivanja koje se s ovim vodi na duhovna područja.⁴² Razum se sada gubi, misli napuštaju braću, također i volja, gube se sve granice pa i granice individualnosti i braća postaju jedno biće (1410—1411). Pogled na more izaziva strahopoštovanje, Ulrich i Agathe padaju na koljena (1424).

Tako ova ljubav između brata i sestre postaje neki »ordo amoris« struktuiran prema djelu *Wesen und Formen der Sympathie der Phänomenologie der Sympathiegefühle* Maxa Schelera (Bonn, 1923) prema kojem stvaranje simpatije ima spoznajno teorijsku funkciju. Tu sudjeluju i djela Franza von Baadera, osobito *Über Liebe, Ehe und Kunst, Aus den Schriften, Briefen und Tagebüchern* koje je u Münchenu 1953. izdao Hans Grassl. Prema Baaderu ljubav se ostvaruje onda kad dva čovjeka postanu jedno i izgube osobnost. Mistika i prirodne znanosti nisu suprotnost, mistika daje prirodnim znanostima dubinu.⁴³ Götz Müller nalazi u ljubavi brata i sestre odraz mita o Pigmallionu, o Izidi i Osirisu. Čežnja za incestom je čežnja za djetinjstvom, nada u integritet ljudske prirode u smislu vraćanja atavizmu romantičke »nove mitologije«.⁴⁴ Prema Elisabeth Albertsen Ulrich u sestri nalazi centar što se nalazi izvan njega, pa brat i sestra postaju sinteza JA i TI.⁴⁵ U tom stapanju ličnosti napušta se Buberova dilema između individualizma i kolektivizma u koju je čovjek upao u monološkom Heideggerovu bitku, u kojem on uvijek stoji osamljen i bez veze s apsolutnim. Prema Buberu čovjek traži izlaz iz osamljenosti tako da je glorificira u individualizmu ili da se uklapa u velik pojam cjeline koja je masa, ali ne i čovjek.⁴⁶ Načelo razumske spoznaje ovdje izmiče pred načelom objave o čovjekovoj prirodi onako kako je Heidegger vidio razliku između teologije i filozofije.⁴⁷

ČbS je dakle s likovima Ulricha i Agathe religiozno djelo blisko kršćanmenog čovjeka prema religiji. Koliko god naizgled bliska i slična ideologiji, religija od nje se ipak u bitnim crtama razlikuje. U doba odvajanja Crkve od države država prihvaća ideologiju i ne vlada samo silom već

⁴² B.-R. Hüppauf, nav. dj., str. 57.

⁴³ Gerd Müller, nav. dj., str. 192, 196, 207, 219.

⁴⁴ Götz Müller, *Ideologiekritik und Metasprache in Robert Musils Roman »Der Mann ohne Eigenschaften«*, München—Salzburg, 1972, str. 50, 53.

⁴⁵ E. Albertsen, nav. dj., str. 95.

⁴⁶ M. Buber, nav. dj., str. 114, 160—161.

⁴⁷ Martin Heidegger, *Phänomenologie und Theologie*, Frankfurt am Main, 1970, str. 13.

i ideologijom kojom uvjerava narod u ispravnost svoje politike.⁴⁸ Među- tim ideologija i politička stranka zahtijevne su prema čovjeku, svom članu; one od njega uvijek nešto traže u ime viših ciljeva i nadindivi- duavnih načela, traže strogu disciplinu, nemilosrdno kažnjavaju. Crkva pak od svojih vjernika ne traži ništa osim milostinje i sve prašta u sakramentu ispovijedi koja jača ličnost i osobnost dajući joj metafizičku dimenziju Kristove smrti. Dok ideologija okuplja one najbolje, izabrane, i školuje ih, Krist se obraćao bolesnima, kljastima, grešnicima.

Drugo utočište osobnosti jest umjetnost; no čovjek umjetnik također se osjeća ugroženim od države, osobito totalitarne države pred kojom je Musil izbjegao,⁴⁹ i ideologije s njezinim zahtjevima da se žrtvuje osobnost u korist kolektivne akcije. Tako pisac, koji piše, prima honorar, to je novac koji čitatelj daje kad kupuje njegovu knjigu. No taj novac ide od čitatelja do pisca preko ureda, ministarstava i birokratā, jer država vodi potrošnju umjetnosti i daje umjetnosti ulogu u nacionalnoj naobrazbi.⁵⁰ Ako je država totalitarna, dolazi do bijega umjetnika u vlastitu osobnost kakvu smo upravo opisali kod Musila; javlja se pisac koji ne vjeruje da književnost može biti priznato zanimanje, plaćeno kao svako drugo. Književnost tada postaje nešto slično vjeri, kod Musila je književnost vjera bez dogme. On se tu ipak oslanja ponajviše na kršćansko nasljeđe; lik Ulricha zapravo je Musilova ispovijed koja je u krajnjoj liniji potomak *Confessiones* — *Ispovijedi* svetog Augustina, isto kao što je svijet Ulricha i Agathe blizak *Civitas Dei* — *Božjoj državi* istoga sveca. No Musil ne zazire ni od vjerskih stečevina drugih vjera, kabalističke gnoze, pa i budizma. Umjetnost je za Musila kao i vjera, utočište prave humanosti i čovjekova prava domovina.

Potreba suvremenog čovjeka za vjerom zapravo je vrlo velika, no isto tako se ističe i njegova nesklonost crkvenom institucionalizmu pa u suvremenom svijetu bujaju sekte svake vrste; u Americi, a i u Evropi brojni su prelazi na islam ili budizam.

⁴⁸ Mikel Dufrenne, *Art et politique*, Paris, 1974, str. 22.

⁴⁹ Nationalsocijalističko novinstvo izražavalo se o Musilu prezirivo, nalazilo je u njemu »dekadentni estetizam«, »zatvaranje«, »intelektualizam«, »gubitak korijenja«, i sl. Hedwig Wiczorek-Mair, *Musils Roman »Der Mann ohne Eigenschaften« in der Zeitgenössischen Kritik* u Robert Musil, *Untersuchungen*, hrsg. v. Uwe Baur und Elisabeth Castex, Königstein, Athäneum, 1980, str. 13.

⁵⁰ M. Dufrenne, nav. dj., str. 137, 138.